

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt : XIX

Cumhuriyetin 50. Yıldönümüne armağan

Yayın Komisyonu:

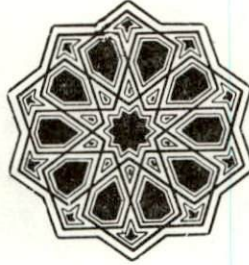
Prof. Dr. Necati ÖNER (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN
Prof. Dr. İ. A. ÇUBUKÇU
Doç. Dr. M. HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XIX

Cumhuriyetin 50. Yıldönümüne armağan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

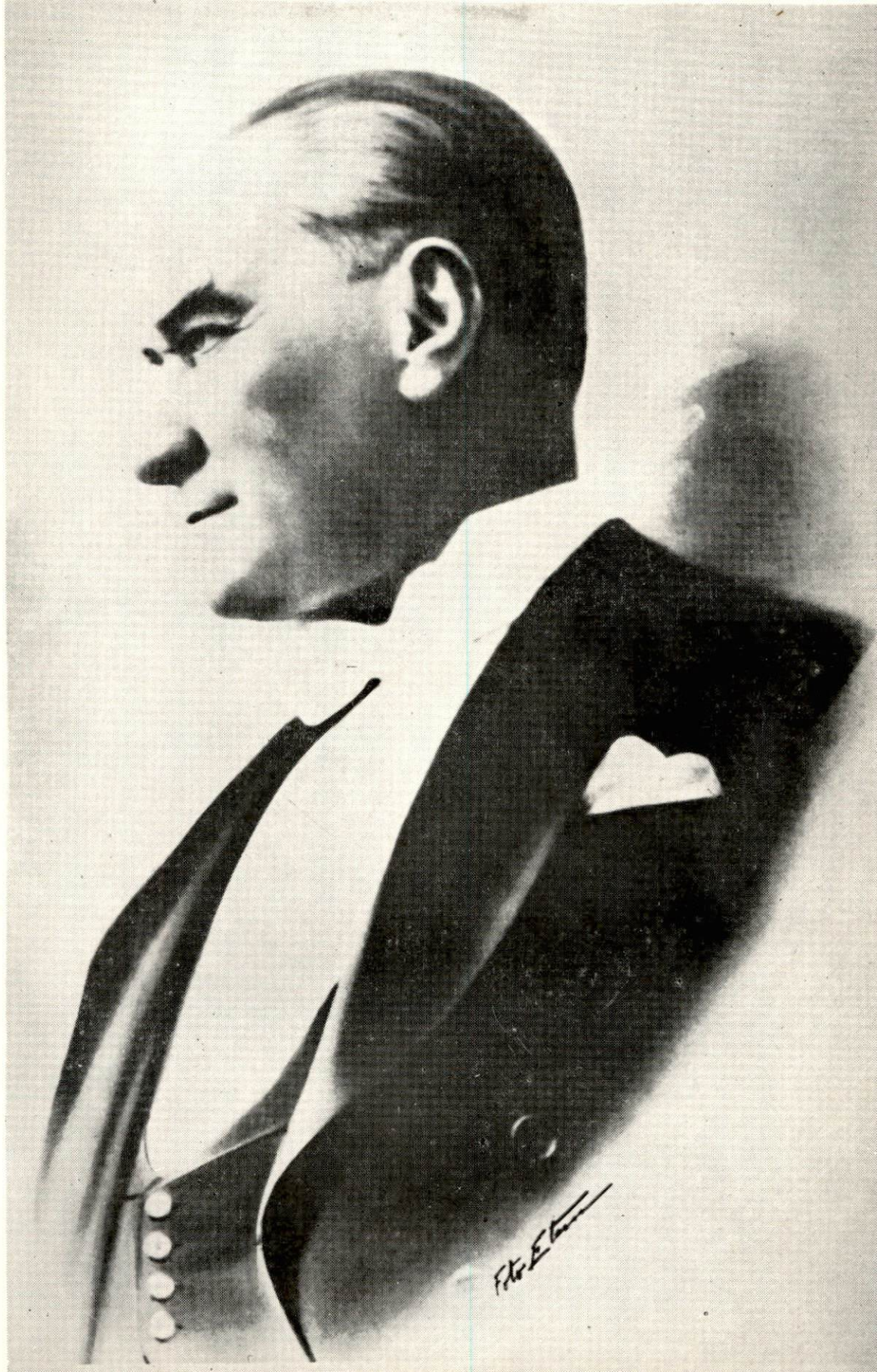
ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

GH : XIX

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1973

Çıktı Yılı: 50. Yılında...

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Yunus Emre ve Din Felsefesi</i> .	1
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Parmenides ve Varlık Meselesi</i>	17
Prof. Dr. Şakir BERKİ, <i>İslâm Hukukunun Ana Hatları</i>	29
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU, <i>Dinler Bilimi</i>	41
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Hibbân ve Tefsiri</i>	49
Doç. Dr. Mehmed S. HATİBOĞLU, <i>Hazret-i Aişe'nin Hadis Tenkitçiliği</i>	59
Doç. Dr. Gültekin ORANSAY, <i>Dinî Türk Musikisinde XVII. Yüzyılda Kullanılmış Makamlar</i>	75
Dr. M. Esad KILIÇER, <i>Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvâları</i>	83
Dr. Mehmet DAĞ, <i>İslâm Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşü</i>	97
Dr. Beyza BİLGİN, <i>İslâm'da Muhtesiplik ve Eğitim Yönünden Değeri</i>	117
Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Re'y ve İctihad</i>	123
Prof. Dr. Muhsin MAHDİ, <i>Çağımızın İslâm Düşüncesinde İslâm Felsefesi</i> (Çev. Hüseyin ATAY)	133
Laura Veccia VAGLIERI, <i>Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hârici Ayrılmasının İbâdî Kaynakların Işığında İncelenmesi</i> (Çev. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI)	147
Şeyh Muhammed ABDUH, <i>İslâmın Müsamahasına Dönüş</i> . (Çev. Osman KESKİOĞLU)	151

	<u>Sayfa</u>
W. D. Ross, <i>Aristo'da Tabiat Felsefesi</i> (Çev. S. Hayri BOLAY) ...	155
Joachim WACH, <i>Toplumun Dini Teşkilatlanması</i> (Çev. Dr. M. Rami AYAS)	175
S. PİNES, <i>İbni Sinâ ve "Risâletü'l-Füsus Fi'l-Hikme"nin Yazarı</i> (Çev. Kifayet ÖZAYDIN)	193
Hartmuth SCHMÖKEL, <i>Sumer Dini</i> (Çev. ve Açıklayan Mehmet Turhan ÖZDEMİR)	197
Ord. Prof. H. Z. ÜLKEN, <i>Prof. Dr. Hikmet Birand (1904-1972)</i> ...	219
İgnaz GOLDZİHER, <i>İslâmda Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler</i> (Çev. Dr. Cihad TUNÇ)	223
 <u>Kitap Tenkitleri :</u>	
<i>Muzaffer Sencer'in Allahın Varlığına Dair Bir Kitabı</i> (Süleyman Hayri BOLAY)	237
 <u>Kitap Tanıtma:</u>	
<i>Müşkilet al-İnsan</i> (S. Hayri BOLAY)	241
<i>Müellifine Okunulan Bir Asıl Nüsha ile Karşılaştırılıp Düzeltilmiş Bir Kitabı'l-İktidab Nüshası</i> (Günay TÜMER)	247
<i>Yeni Bir Humâyun-nâme Nüshası</i> (Günay TÜMER)	253

İSLÂMDA HADÎSİN YERİ ETRAFINDA MÜCADELELER*

İGNAZ GOLDZİHER

Çev. Dr. CİHAD TUNÇ

I

İslâmın ilk devrinde, Hz. Peygamberden gelişigüzel hadis rivâyet etmeye dâir haber ile - ki bu hususta *Ebû Hureyre* mühim bir misal teşkil etmektedir¹- bir sözün Hz. Peygamberin hadîsi olarak rivayet edilmesi karşısında, yine o devirde gösterilen büyük endişe ve temkini aynı çerçevede mütalaa edebiliriz. Bu çeşit malzemenin ihtimam gösterilmeden yayılması korkusu, bu görüşü benimseyen zâtlar tarafından, ileri gelen sahâbenin kanâatı olarak takdim edilmiştir. *İbn Sa'd*'daki terceme-i haller bu görüş için bize çok dikkate değer misaller vermektedir. Abdullah b. Mes'ûd'dan, uzun zaman onun meclisinde bulunmuş kimselerin anlattığına göre, zar zor bir iki hadis duyulabilmiştir. Şayed Hz. Peygamberden bir şeyler rivayet ederse, ahundan korku terleri dökülür; elinde tuttuğu asâ sallanır, vücûdunun titrediği, elbiseleri üzerinden bile farkedilirdi. Rivayetlerini mümkün olan her türlü tahdidlerle kısıtlardı²; meselâ: "İnşâallâh,³ yahud da bundan daha fazla veya buna yakın, ya da bundan az" (çeşitli rivâyetler: *İbn Sa'd*'da III, 110, 22 vd). Şa'bi'nin, tam bir sene Abdülâh b. Ömer'in meclisine devam ettiği halde, onun Hz. Peygamberden bir şey rivayet ettiğini duymamış olduğu rivayet edilmektedir (IV, 1, 106, 25). Bir defa-

* I. Goldziher'in bu makalesi *ZDMG*. LXI (1907) de "*Kampfe um die Stellung des Hadis im İslâm*" adıyla 860-872 sayfalar arasında neşredilmiştir. Tercemede görülecek "Hz." kelimesi tarafımızdan ilâve edilmiştir.

1 *ZDMG* 50, s. 487. krş. *El-Murtada, Ğuraru'l-fevâ'id* (Tahran 1272), s. 324.

2 Bir defasında o, rivâyetine bir yeminle başladı: عن عبد الله بن عكيم قال سمعت

ابن مسعود بدأ باليمين قبل الحديث فقال الخ .

Ibn 'Abdalbarr En-Nemeri, Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlihi (Kahire 1320, Ahmed El-Mahmasâni) s. 94, alttan ikinci satır (krş. aşağıda not 5).

3 Yeminlerde ve diğer iddialarda tavsiye edildiği gibi, teminatı sınırlandıran استثناء manasında.

sında Hz. Ömer'e bir mesele sorulur, O buna dair bir hadis rivâyet edebilecek durumda olduğu halde, hadîste ziyâdelik veya noksanlık yapabileceği endişesiyle, bundan vaz geçmiştir (III, 1, 210, 4). *Suheyb b. Sinân*, Hz. Peygamberden hadis rivayetini açıkça reddeder: "Bu tarafa geliniz, mağazilerimizden bahsedelim, fakat size şunu söylemeliyim ki 'Hz. Peygamber şöyle söyledi' demeye gelince, ben bunda yokum" (a. e. 164, 1). Hz. Peygamberin en yakınlarından olan *Zubeyr İbnu'l-'Avvâm*'ın hadis rivayetinden çok korktuğu söylenir (a. e. 74 alttan bir evvelki satır). Yukarıdaki bir kaç hâdisede görülen korku ve, doğru metni tahrif edebilme endişesi⁴ Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı da korkutmuştur: "Şa-yed ben size bir şey rivayet edersem, sizin buna yüz katmanızdan korkarım (a. e. 102, 9). *Osmân b. 'Affân* mükemmel bir hadis ravisi olmalıydı; bununla beraber bu hususta o da endişeliydi *ألا إنه كان رجلاً مهاب الحديث*. Hadîse karşı gösterilen bu هيبه (korku) sonraki nesillere de sirâyet etmiştir, bu nesillerde de rivâyete karşı çekimser kalınmış ve hadis toplamak ve yaymak daha ziyade zühld ve takva ile ilgili sâhaya hasredilmiştir⁵.

Semerkanlı *Fudayl b. 'Iyâd* (Ö. 187 Mekke'de) hadis rivayetine karşı büyük bir endişe duyardı; bu iş ona çok ağır gelirdi: *شديد الهيبة للحديث* (Nevevî, *Tehzîb*, 504, 2 = 11. cüz 1. kısım S. 52). *وكان يثقل عليه جداً*

Tabiatıyla bu kabil rivayetler, pek hacimli Müsned kitaplarında sahâbîlerden nakledilen son derece bol hadis malzemesiyle çok açık bir zıddiyet içindedir.

Hadis tenkidimiz bakımından, mâlûm hadislerin umûma bildirilmesine karşı hissedilen endişede sadece onların değiştirilmesi korkusu hâkim olmayıp, bilakis bu ilk zamanların bu temayülüne ilâve edilecek nokta-i nazar bakımından aşağıdaki mâlûmât hiç te önemsiz değildir. Hz. Ömer giriştiği bir teşebbüsü engelleyici mâhiyette olan bir hadîsin *ظاهراً* herkesçe bilinmesini arzu etmemiştir (*Ibn Sa'd* IV, 1, 14, 7)⁶.

4 Hadislerin muahhar *بالمعاني* rivayetine karşı (krş. *Muh. Stud.* II, 201); 'Amr b. Dînâr (ö. 126) *Ibn Sa'd* V, 353, 23.

5 Şu konuşma şekli de bir hususiyet arzeder *يحدث لله* Allah için, takvâ sebebiyle; *Nevevî, Tehzîb* s. 615, aşağıdan 3. satır.

6 *Ibn Sa'd'da* Emevîlerin son zamanlarında neşredilmeyen hadislerin mevcudiyetinden bahsedilir V, 308, 10.

Hız. Peygamberin hadislerinin umûma bildirilmesinden duyulan yukarıki hâdiselerden anlaşılan korkuya onları dinleyenlerin dereceli ihtimamı da katılmaktadır. Hadisin sıhhati için, muhakeme usulünde olduğu gibi, şahid veya yeminle tekid gibi deliller istenir. *Muğire b. Şu'be*, Hz. Peygamberin دية الجنين çocuk düşürme diyeti'ne dâir verdiği bir kararını Hz. Ömer'e delil getirdi; bunun üzerine Hz. Ömer, ondan Hz. Peygamberin bu kararını işiten bir şahid daha getirmesini istedi: *أنت من يشهد معك*. Gerçekten de *Muğire* şahid olarak *Muhammed b. Mesleme*'yi getirdi. (*Buhârî, Diyât* nr. 25=8/45-46)⁷. Bunun için eski hadis rivâyetlerinin şa'saahl girişleri yemin ibâreleriyle ve diğer tekidlerle takdim edilir⁸. *Ebû Mûsâ' l-Eş'ari* bir şüpheliye karşı bir rivâyetinin doğruluğunu elini vermekle tekid eder (*Taberî, I, 3153, 18*).*

II.

Hadislerin yazılı tesbitinin tasvib edilmeyişine dâhil olan diğer âmillerin yanı sıra⁹, bu görüşün temsilcilerini şimdi zikredilen nokta-i nazar dahi daha temkinli bir ölçüye sevketti. Hz. Peygamberin sözlerini Şifâhî olarak bellemek onlara ne kadar mâkûl görünmüş olsa da, bu rivâyetlerin yazılı tesbitinden de o nisbette çekinmek durumunda kaldılar. Dikkat ve ihtimam sâhibi bir kimse- nin aslımı az buçuk bir emniyetle Hz. Peygambere kadar götürebildiği pek az malzeme mevcuttu. Hadis teşriinin en eski unsurları diyetle ilgili kâidelerdir. Arab cemiyetinin günlük yaşayışında sık sık rastlanan ve önemi âşikâr olan bu meseleyle ilgili kâidelerin konmasına duyulan ihtiyaç nazar-ı dikkate alınmış

7 Başka bir hâdis için krş. *Sprenger, Mohammad III, LXXXI*.

8 Bu çeşit hürmet telkin edici süslemeler için *Taberî I, 109*; İsnaddaki her râvi *Ebû 'Âsim en-Nebîl*'den (ö. 287/bu tarih 212 olmalıdır C. T.) mervi bir hadisi *أشهد علي* ibaresiyle nakletmekte dir, *Kitâbu'd-diyât* (Kahire 1323) s. 18: *نعوذ بالله أن نقول على رسول الله ما لم يقل* şeklindeki istiaze için: *İbn Hişâm, s. 340, 4*; s. 344, 8=I, s. 500, 505 (2. baskı Kahire 1955). Krş. *ZDMG 50, s. 487* zikredilen yerler ve yukarıda not: 2. Ayrıca, şüpheli bir hâdis'e karşı ileri sürülen endişelerin reddi sadedinde dikkate değer bir mukabele için: *İbn Sa'd, IV/1, s. 159, 16*.

* *Ebû Mûsâ'nın* zikrettiği hadisi şübheyle karşılayan kimseye, onu takviye sadedinde kullandığı ibâre: *هذه يدى بما قلت* dur. Bununla: "naklettiğim hadisin doğruluğunu istediğinz şekilde isbât etmek üzere emrinize hazırım" demek istemiştir. Hadisi te'yid için elinin muayyen bir hareketi bahis konusu değildir, Çeviren.

ve hatta Hz. Muhammed bu ihtiyacı hissetmiş ve kan davası ve diyete dair Kur'anın sınırlı hükmünü tamamlamak gâyesiyle, günlük ihtiyaca, bizzat kendi tatbikatiyle cevap vermişti; ve bu kabil hâdiselere dair olan eski hadis hükümlerinin esasları muhtevâlarına göre bu kitâbiyatın ilgili bablarında mevcuttur. Sıhhati herkesce kabul edilmiş olduğu için bu yazılı eserlere itiraz da edilmez.

Buna karşılık, muhtevâları henüz muttasıl bir tatbikata erişememiş diğer yazılı hadîsler muhakkik kimseleri düşünceye sevketti. Bu his bâzı hadîsimsi hikâyelerde ifâde edildi, ki bunlarda, Hz. Peygambere isnâd edilen teşrii hükümlerin yazılı tesbitine karşı vaziyet abndığı kolayca anlaşılır. *Ebû Mûsâ'l-Eş'arî*, İrisinin kendi rivâyetlerinden derlemiş olduğu hadis mecmûasını bizzat yoketmişti. (*İbn Sa'd*, IV, 1, 83, 18); bu hususta başka misaller de vardır¹⁰. Kısa zamanda inkişaf göstermiş şeriatın hadîs kaynakları olarak kullanılacak olan bu nevi yazılı hadîslerin devamlı olarak artmasıyle¹¹, mütereddid kimselerin düşüncesine daha fazla malzeme verilmiş oldu.

Bu arada bir husus daha göz önünde tutulmalıdır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, hadîsi teşri kaynağı olarak gören çevrelerde, Hz. Peygamberden nakledilen sözlerin dinî kıymeti, müteâkib Fakihlerin onlara verdiği kıymetten çok daha yüksek idi. Hz. Muhammed'e nâzil olan vahiylerin Kur'anla tükenmediği kanaâtı vardı. Mukaddem şart olarak öne sürülmüştür ki ilâhî kitab Allah'ın büyük bir topluluğa bildirmeye karar verdiği vahiyleri ihtiva eder, fakat Allah'ın seçkin Peygamberine ihsan ettiği bütün tebligâtının mecmûunu değil. Allah ölüm anına kadar Hz. Peygambere vahiy göndermekte devam etmiş; en fazla vahiy öldüğü gün inmişti¹². Tabîatiyle bu husus Kur'anda mevcut değildi. Hz. Peygamberin bir sözünde açık ifâdesini bulan şu görüş teşekkül ettirildi *إني أوتيت الكتاب ومثله معه* = Bana kitâb ve onunla birlikte (manaca veya hacimce) bir benzeri de verildi¹³. Bununla, muahhar hadis sistematığı içerisinde mutâd *حديث نبوي* den *حديث قديمي* veya *حديث إلهي*

10 Krş. *Musned*, Ahmed III, s. 12 alta, ve *Muh. Stud.* II, 195 deki not 1 de zikredilen haber.

11 Krş. mühim işaret *İbn Sa'd* V, 216, 16.

12 *İbn Sa'd* XI, 2, 7 (Baskıda iken Schwally'nin rızasıyla istifademe arz edilmiştir):

ان الله تابع الوحي على رسول الله قبل وفاته حتى توفي وأكثر ما كان الوحي يوم توفي رسول الله .

13 Maalesef bu sözün ortaya çıkış zamanını tahmin etmek imkansızdır.

yi ayıran tebliğler kasdedilmiş değildir, bilakis, Hz. Muhammed'in, ister Kur'andan olsun isterse olmasın, akîde ve ibâdete dair bildirmiş olduğu şeylerin hepsi vahiy olarak kabûl edilmiştir. *Hassân* * b. *'Atiyye*, (II. asrın ortalarında yaşamış olan *Sufyân*'s-*Sevrî*'nin talebesidir) *Evzâ'tî*'nin naklettiğine göre, şu meseleyi ortaya atar: Allah Hz. Muhammed'e Kur'an nâzil olurken, melek Cebrâil onu açıklayacak Sunen'i derhal bildirdirdi¹⁴. *Mâlik b. Enes*'e, içinde mutaassıb *Ebû Muhammed b. Hazm*'in de geçtiği¹⁵ bir isnadla, şu tez atfedilir: Hz. Peygamber kendisine tevcih edilen her soruya ilâhî vahye dayanmaksızın cevap vermezdi = فلا يجيب حتى يأتيه الوحي من السماء. İşte hadîsin muhtevasının büyük kısmını bu kabil hükümler teşkil etmektedir, bu durumda, pek çok hallerde, sadece Peygamberin mantığına değil de, bilakis gerçek Allah kelâmının işitildiğine inanılır. Şu halde yazıyla tesbite karşı çıkan kimselerin gösterdiği bu ihtimâmı haklı çıkaracak bütün sebebler mevcut idi. Bütün tereddüdlü hallerle ilgili gayr-i mevsûk hususları ilâhî vahiy haline getirme tehlikesinin önlenmesi zarureti vardı.

Sâdece mu'tezile akılcıları¹⁶ ve serbest düşünenler¹⁷ ve hatta şeriatî (6. Sure 149. âyete istinâden) Kur'andan ibâret olarak telakki eden¹⁸ ve hadîs-

* Metinde yanlış olarak "Hasan" şeklinde yazılmıştır. Bir de, müellif, *Hassân*'ı, *Sufyân*'ın (97-161) talebesi olarak göstermektedir ki, bu doğru olmasa gerektir. *Hassân*'ın ölüm tarihi olarak *Buhârî et-Târihu's-Sağîr*'inde 120-130 arasında veriyor, *Tehzîbu't-Tehzîb* II, 251. Çeviren.

14 *Ibn Abdî'l-Barr en-Nemerî, Câmi'u Beyânî'l-'İlm* 223 = II, 191, 2. Baskı II/234; Babında bu meseleler için çok malzeme toplanmıştır, a. y. 221 vd. = II, 188, 2. Baskı II, 230.

15 *Ibn Beşkuvâl, Sıla Codera* 314, 4.

16 Hadîslere karşı bu çevrenin şüpheliği için: *Câhız, Kitâbu'l-hayevân* Kahire IV, 96, Şer'i hadîslerin değil de, hurâfelerin bulunduğu yer. Mu'teziliye (Zamahşeri'ye) karşı yazılmış uzun bir muâraza şiirinde 8. asırda, onlara hayli yüklenilmektedir.

نبذوا كتاب الله خلف ظهورهم * جعلوا احاديث النبي مضغفه
جهلتم و موسي كما كذبتم * خبر الرسول أتت به المستخلفه

Subki, Tabakatu's-Şâfi'iyye Kahire, 1324 V, 172, 4. 17. satırlar.

17 Krş. *Muh. Stud.* II, 136.

18 *Şehristânî, Cureton* bask. 94, 4 = I, 198, Kahire, 1948 و ذهب قوم منهم
(البهسية من الخوارج) الى أن ما يحرم سوى ما في [القرآن] قوله تعالى

ten çıkarılan dinî ahkâma karşı muhâlif bir cephe alan bazı Hâriciler değil, bilakis büyük islâm cemâatinin müttakî imâmları arasında da, yazıyla tesbit edilmiş, yâni Kur'ânın otoritesiyle aynı kılınmış hadîse karşı gerçekten dehşet duyanlar bulunmuştur.

III

Kur'ânın yanı sıra bir de yazılmamış bir vahyin bulunuşu fikrinin meydana gelişinde, Hz. Mûsâ'ya Allah tarafından vahyedilmiş yazılı bir Tevrat'tan ayrı olarak, bir de şifâhî Tevratın verildiği şeklindeki yahûdi görüşünün tesirinin olup olmadığı meselesini münâkaşa etmiyeceğiz. Bununla beraber, tam bir kat'iyetle tesbit edilemeyen bu faraziyenin doğruluğunu, islâmın ilk gelişme tarihindeki benzer tezahürler isbat edebilir. Buna mukâbil, ilâhî menşeli olarak ortaya çıkan hadîslerin reddinde ve bunların yazıyla tesbitine karşı çıkışta, yahûdiliğin teşriî tekâmülünün inzâr edici bir misal olarak göz önünde bulundurulduğu bir gerçektir. Hatta Hz. Muhammed (Kur'an Âl-i 'İmrân 3/78) için ikaz etmişti ki, onlar "dillerini kitâba dolarlar, siz onları (ilâhî) kitâba âidmiş gibi telakki edesiniz diye. Haddi zâtında o ona âid değildi; Allah'dan gelmediği halde, Allah'dandır derlerdi". Bu şikâyet, müslümanları buna benzer yanlış bir adım atmaktan korumak için, kat'i bir kâideye bağlandı: Zühri şöyle anlatıyor: Hz. Ömer Sunen'i yazmak istedi. Bir ay boyunca bu noktada kalbini aydınlatması için düâ etti (استخار الله). Bir gün şu kat'i karara erişti ve dedi ki: Ben bir kitab yazan kavim hatırlıyorum; onlar bu kitabın üstüne çok düştüler ve Allah'ın kitabını terkettiler (*İbn Sa'd* III, I, 106, 5). Bu rivâyetin bir şerhi aşağıdaki hikâyede kendini gösterir: 'Abdullâh ibnu'l- 'Alâ' -Ebû Bekr'in bir torunu olan Kâsım'a kendisine hadîsler yazdırmasını rica eder; Kâsım cevâben ona şunları söylemiştir: 'Ömer ibnu'l-Hattâb zamanında yazılı hadîslerin mikdarı çoğaldı. Hz. Ömer bunları kendisine getirmelerini bildirdi; bunların hepsini ele geçirince, yakmalarını emretti ve sonra şöyle dedi: *مِثْنَاةُ كِثْنَاةِ أَهْلِ الْكِتَابِ* "Yahudilerin ikiliği gibi bir ikilik mi (arabca kelime ibranice נִחְכְּרִי נִחְכְּרִי = matinita kelimesine uygundur) istiyorsunuz?" (Cümle müsbet olarak şu şekilde de anlaşılabilir: Bu, tas-

(6En'âm/145) (قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ الْخ)

Krş. Hüseyin El-Kerâbisi'nin rivayetine göre, *في كتابه الذي حكى فيه مقالات الخوارج*, Hâricî fırkalarından Meymûniyye'nin nikah hukuku, aynı eser 96b, 7 = I, 205.

tamam yahûdilerin ikiliği gibi bir ikiliktir). O gün *Kâsım* benî (rivayet edeni), böylece hadîs yazmaktan alıkoymuştu (*İbn Sa'd* V, 140, 3). 'Abdullah b. 'Amr'dan mervî bir hadîste kıyâmet gününün alâmetleri arsında (ki bunlar umumiyetle kötü şeylerdir) şunlar da zikredilir: "Halk kendi aralarında من أشرط الساعة أن يقرأ مشاة okuyacak ve onu kimse değiştirmeyecek: ¹⁹ ليس أحد يغيرها فيما بينهم بالمشاة ne demektir diye ona sorulduğu zaman, şöyle cevap verdi: "Allah'ın kitâbından başka yazdırılmış olan şeyler مشاة ما استكتب من غير كتاب الله (Nihâye, ثنى mad. I, 225-6). Yazılı hadîslerde belirtildiği üzere, bu husus, sadece Kur'an dışındaki şeriat kitablariyle ilgilidir; *Ebû 'Ubeyde* tarafından açıkça reddedilen bir izah mevcuttur. Şöyle der: "*İbn 'Amr* nasıl olur da hadîsi kabul etmez? çünkü kedisi sahâbe arasında en çok hadîs rivayet edenlerdendi"²⁰. Bu sözle ifâde edilen red keyfiyetini o yahûdilerden alınma ibretâmiz rivâyetlerin kabûlüne atfeder (الأخذ عن أهل الكتاب)²¹ Fakat şurası herkesce²² kabul edilmiştir ki, مشاة deyince: "Hz. Mûsâ'dan sonra yahûdî Ahbârının, Allah'ın kitâbından ayrı olarak, kendi aralarında, tamamen keyfi surette yazdıkları kitab" anlaşılır. ان أحبار بني اسرائيل بعد موسى (عم) وضعوا كتاباً فيما بينهم على ما أَرَادُوا من غير كتاب الله فهو مشاة (Nihâye, zikredilen yer)²³; ve *Kâmûs*'ta ilâve edildiği gibi "Önler istediklerini o kitabta haram ve helâl kıldılar" (أحلوا فيه وحرّموا ماشاءوا) *Tâcu'l-'Arûs*, 10/61. 26/ v.d.

19 *Lisanu'l-Arab* XVIII, 429 = XIV, 119b-120a (Beyrut 1955-1956)

أن يقرأ فيهم بالمشاة على رؤوس الناس .

20 *Lisanu'l-Arab* aynı yerler: ولم يرد النهي عن حديث رسول الله وسنته وكيف

ينهي عن ذلك وهو من أكثر الصحابة حديثاً عنه .

21 Krş. *Muh. Stud.* II, 137.

22 *El-Cevheri* istisna teşkil eder; o مشاة 'ı acem دوبيت 'ine benzer şüirler olarak anlar, ki bunların yaygınlaşması kıyâmetin kopacağına işarettir.

23 Yahûdî menşeli sayılan *Ebu 'Ubeyde* (*Muh. Stud.* I, 203) şu açıklamayı nakleder (*Lisanu'l-Arab* zikredilen yerler). قال أبو عبيدة : سألت رجلاً من أهل العلم بالكتب الأول قد عرفها وقرأها عن المشاة .

Bu $\text{מִשְׁנָה} = \text{מִשְׁנָה} = \text{Matinita} = \text{Mişna}$ ile olan aynılığı, islâm ilim adamları çevresinde unutulmuştu. Nitekim bu hadisler, bu işe elverişli olmayan nâhoş muhtevâları sebebiyle, muteber mecmualara alınmamıştır. Hahamların şeriat kitaplarına verilecek isimler mevzuunda islâm Erudition'u, kısa zamanda yanlış anlayan ve hevesine tâbi olan çevreye de yayıldı. Onların שמעתי tesmiyesini kabullendi²⁴.

Bunun yanı sıra hicri IV. yüzyılda, yahûdî kaynağına istinaden (سألت) Nedim 'de مِشْنَا şeklini buluyoruz²⁵. Şüphesiz bu, Mûsâ'ya atfedilen *Ahdi Atik* hukûkiyle ilgili kitaplardan birinin ismidir, ki ondan yahûdiler kendi fıkıh ilimlerini, şeriatlarının kâidelerini çıkarmışlardır; bu Keldânî ve İbrânî lisânında büyük kitap demektir. "VI. yüzyılda yahûdî dönmesi *Samau'al b. Yahyâ al-Mağribî*'nin, (558) إفحام اليهود adlı kitabında, Haham edebiyatına dair malûm bilgileri istifadeye arzemesinden bu yana²⁶, İslâm polemik edebiyatı, kaynakta görüldüğü üzere, مِشْنَا ve تلمود 'un manasını yahûdilerin şeriat dışı kanun edebiyatı olarak kabullendi²⁷. Bununla beraber مِشْنَا 'nın mâhiyeti mevzûunda bu yanlış görüş sonraki zamanlarda da bertaraf edilmedi. Âlim *Makrîzî* (öl. : 845), مِشْنَا 'dan, her hükümdarın tam bir nüshasını yazdırdığı, Hz. Musâ tarafınan yazılmış bir *Tevrat* şerhi, diye bahseder (Kşl. *Tesniye* 17, 18)²⁸. Bu nüshalar kaybolduktan sonra *Tiberya*'da *Hillel* ve *Sammây* yeni bir مِشْنَا kitabı

24 Keza שמעתי krş. *ZDMG.* 58. s. 660.

25 مِشْنَا şekli sahife kenarındaki düzeltmeden çıkarılmıştır; yazmanın asıl metninde kelime bozuktur.

26 Metin *Schreiner* de, *Monatschrift für die Geschichte des Judentums* XLII (1898), 254.

27 Meselâ *İbn Kayyim El-Cevziyye*'nin biraz sonra, zikredilecek eserinde 126, 12 $\text{فقهاء هم صنفوا لهم (اليهود) كتابين أحدهما يسمي المِشْنَا و مبلغ حجمه نحو ثمانمائة ورقة والثاني يسمي التلمود و مبلغه قريب من نصف حمل بغل.$

(kelime kelime إفحام اليهود 'dan) metin önce Kobak'ın *Jeschurun*'unda neşredildi (1873), 33, 37.

28 Bak! *ZDMG.* 32. 368.

ortaya çıkarmışlardır, ki bu kitap altı bölümde *فقه التوراة* 'ı ihtiva ediyordu: onu *Dâvûd*'un soyundan *النوسى* (*نوسى*) Hanaşi tanzim etmişti; *Hillel*'in *Yehûdâ* isimli bir halefi eksik olan eseri tamamladı. O eski *Mûsâ* *مشنا* sınıfın pek çok bölümlerini ve muahhar hâdiseleri ihtiva eder. Sonra *Telmûd* geldi. *Karaer Â'nân* yahûdiler arasında kabul edilmiş kanun kitabının karşısına Hz. *Mûsâ*'nın gerçek *مشنا* 'sının sahih bir kopyasını koydu; bu *Karaer*'in kanun kitabı olmalıydı²⁹. Hadîslerde geçen *مشنا* tabiri *مشنا* 'nın muâdili olarak artık kullanılmaz oldu. Önceleri bunun çoğulu olarak da *المثنائي* (Kur'anın *المثنائي* 'sinden ayrı olarak) teşkil edilmişti. *İbnu Kayyimi'l-Cevziyye*'ye göre³⁰ *Hâkim Neysâbûri*'nin *الصحيحين على المستدرک* isimli hadîs kitabından alınmış aşağıdaki metne dayanıyoruz. Burada yahûdi *Zubeyr b. Bâtâ* şöyle konuşturulur: “Tevrâta yemin ederim ki, onun (Hz. Peygamberin) tavsifini Hz. *Mûsâ*'ya vahyedilmiş Tevratta okudum, bizim ortaya koyduğumuz *مثنائي* 'lerde (yani muhtemelen muahhar *Mişnâ* kitaplarında) değil” *قد ، والتوراة ، قرأتُ صفتَه في* *كتاب التوراة التي أنزلت على موسى ليس في المثنائي التي أحدثنا*.

29 *El-Makrizi*, *Huat* II, 475, kş. de Sacy, *Chrestom*, ar. I, 148 ff., II, 167 ff. -Buraya arab edebiyatında geçen en yeni Talmûd haberlerine dair bir kaç şeyi ekleyelim. Yeni Mısırda *Rohling*'in kitaplarını ve buna benzer diğer Avrupa neşriyatının tercümesini arabcaya kazandırmak ihtiyacı duyuldu. *Dr. Yusuf Nasrullah* (fransızcadan) terceme küçük bir kitab neşretti: *الكنز*

المرصود في قوائد التلمود (Kahire Maarif Bsumevi 1899). Muasır bir Mısırlı hâkim isimli bir eser neşretti (Kahire 1902), bunun muhtevası eski islâmın ve modern Mısır hukukunun haham hukukuyla (Talmûd metin ve şerhine münhasır) mufassal bir mukayesesini ihtiva eder.

30 *النعماني الحلبي* (bas. *هداية الحيارى من اليهود والنصارى* Kahire, 1323) 18, 4. Bu kitapta nakledilen Kitab-ı Mukaddesten alınan deliller, *Brockelmann*'dan anlaşıldığı üzere, *Beitrage zur Semit. Sprachwiss.* III, 46ff, XXI-XXIII, muhtemelen müellifin kaynaklarından olan *İbn Kuteybe*'nin bir kitabından gelmektedir. *İbnu'l Cevziyye*'nin *El-Vefâ* adlı kitabının muhtasarı olduğuna işaret edeyim. Bu nakil *İbn Kuteybe*'nin hangi eserinden yapılmıştır sorusu, belki, *İbnu'l-Cevziyye*'nin burayla ilgili şeyler için kaynak olarak zikrettiği *İbn Kuteybe*'nin *Kitabu'l-İslâm*'ıdır diye cevaplandırılabilir.

Şimdi burada şu husûsun tesbiti lazımdır ki, yukarıda zikri geçen sözler yazılı olarak tesbit edilmiş bir hadis karşısında duyulan endişeyi ifade ederler; bu, Kur'anın yanında Mişnâ'nın bir benzeri gibi oluverme kaygusudur, yâni, bu sözlerin sahiblerine göre من غير كتاب الله Kur'andan başka ilâhî otoriteye sahip bir kânûn kitâbının ortaya çıkivermesi endişesidir. Bu husustaki haberler pek az kabûle şâyan olmalıdır.

IV

Böyle endişeler kısa zamanda ortadan kaldırıldı. Ehl-i Sünnet, hadisin yüksek değeri üzerinde çeşitli şekillerde ittifak etti. Daha önce gösterildiği üzere³¹ Hicri II. ve III. asırlarda, islâm ilâhiyatçıları çevrelerinde Kur'an ile hadisin aynı değerde oluşu zamanla kat'ileştiği gibi, çoğu zaman, icabettiği takdirde bir Kur'an hükmünün bizzat sünnetle kaldırılması imkânı tasdik ve teslim edildi. İkisi de ilâhî vahiy olmalıydı.

Burada, iki çeşid vahiy hükmü mevzûuna islâm ilâhiyatçıların sık sık kullanmış oldukları yazılı delile işaret ederek önceki açıklamaları tamamlamak arzusundaım. Aynı zamanda bu, islâm müfessirlerinin din kitaplarını nasıl tefsir ettiklerinin tesbitini gerektirmektedir. *Hasan Basri* mektebinde bu delillerin tedariki için çok gayret edilmiş olduğu görülüyor. Adı geçen mektebin temayüz etmiş Şîr mensûbu olan Basra'lı ilâhiyatçı *Katâde*'ye (öl. 117 veya 118) 33. Ahzâb suresinin 34. ayetiyle ilgili olarak, Talmûd tefsirine benzer yazıları hatırlatan bir ifade atfedilir³² (وَأَذْكُرَنَّ مَا يُتْلَىٰ فِي يَوْمٍ تُبْيُوتُ بِكُمْ مِّنَ

Hz. Paygamberin (آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ) : قال من القرآن و السنة zevcelerine evlerinde "Allah'ın ayetlerinden ve hikmetten anlatılanları", yani Kur'an ayetlerini ve sünnet hikmetini hatırlamaları ikaz edilir. Böylece bu âyet, vahyin bu iki çeşidinin aynı değerde oluşunu gösteren ilâhî tasvib mâhiyetinde yazılı bir delildir. Tabiatıyla şurası da gözden kaçırılmamalıdır ki, Kur'anın bu âyetinin husûsi durumu onun büyük bir prensip olarak umumileştirilmesine pek az müsaittir. Bu sebepten dolayı daha o zaman bu yolda müsait destekler aranmıştır. Hz. Muhammed, deniliyor (2. Sure 151; kşl. ayet 129; 3. Sure 164; 4. Sure 54;62. Sure 2): onların arasından

31 *Muh. Stud.* II, 20ff.

32 On beş çeşit isnadla *Katâde*'ye dayandırılan metinler: İbn 'Abdi'l-Barr en-Nemeri, *Câmi'u Beyâni'l-ilm* I/17 (1/20).

Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. وَالْحِكْمَةَ وَالْحِكْمَةَ وَ يَعْلَمُكُمُ الْكِتَابَ وَ "O size kitap ve hikmeti öğretiyor"; "Kitap ve hikmeti Allah O'na gönderdi" (4. Sure 113). Allah'ın peygambere vahyettiği kitap ve hikmet ikili tabirinde, sünnete (ki bu hikmettir) ilâhî kitabın yanı sıra aynı ilâhî menşe tanınmaktadır. Ne var ki bu mânânın sâhibleri³³, Kur'andaki Kitâb ve Hikmet terkinin bir ifade hususiyeti olduğunu, sadece Hz. Muhammed'e ihsan edilen vahiy için değil, daha önceki peygamberlerin ve kavimlerin irşadında da (2. Sure 44; 4. Sure 105; -İsâ- 3. Sure 79; 6. Sure 89; 45. Sure 16 son iki yerde الْكِتَابَ) (الْكِتَابَ) kullanıldığını düşünmemişlerdir³⁴.

Dinî nazariyelerin daha derinlemesine gelişmesinin yanı sıra, Sünneti Kur'anla aynı seviyeye çıkaran başka görüşler de ortaya çıktı, fakat onu şifahî vahiy mahsûlü olarak göstermediler. Bütün hükümler bizzat Kur'anda mevcuttu (6,38 تَبَيَّنَا نَأْ لِكُلِّ شَيْءٍ 16, 89) ve açıkça (مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ) (بيان خفي) veya gizli bir tarzda (بيان جلي) veyahut aşikâr (شَيْءٍ) beyan edilmişlerdir. Sünnet hükmü zımnî (ضمناً) olarak Kur'an metnini muhtevirdir; onun husûsi bir tarzda şerhi Hz. Peygambere bırakılmıştır³⁵. (لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ مَا نَزَّلَ إِلَيْهِمْ...)³⁶. (16, 44 ile ilgili olarak...)

Bütün bu kabil iddialar arasında Kitap ve hikmet ikililiğinin sebep olduğu ikili vahiy nazariyesi umûmun tasvibini kazandı. İlahiyatçı istidlâlde, Kur'anın yanında Hadîse en büyük değeri veren ve re'yn seviyesini, her zaman ve her şekilde reddedilmese bile, mümkün olduğu kadar aşağıya düşüren çevrelerde hadîsin ilâhî sultasına Kur'andan bir delil bulmak gayretini kavramak kolaydır. Bu kimseler bilhassa, -Hadîse bazan tamamen alenî olarak gerçekten düşük bir mevki veren³⁷ rey ehline karşı hadîsin değerini yükseltme çalışmasına girişmişlerdir: böylece hadîsin ilâhî menşeyini tasvibe kadar gitmiş ve bu inancın doğ-

33 O, Hasan (el-Basri)ye, fakat isnadsız olarak: sadece وعن الحسن şeklinde.

34 2, 251. وَالْحِكْمَةَ وَالْحِكْمَةَ Dâvûd'a başka bir terkinde de verilmiştir:

35 وكان تفصيل (تفصيل) (Wüstenfeld bas.: بيانه موكولاً إلي النبي .

36 Nevevi, Tehzib, 711, 12 الْخَطَّابِي الْبُسْتِي (bak! ona dair Hizânetu'l-Edeb I, 282).

37 Bak! İbn Tûmert'e yazdığım mukaddime 25 vd.

ısrarla belirtir.⁴² Bununla beraber islâmın en evvelki tekâmül safhalarında, böyle bir görüşün her yerde kabul edilmekten henüz çok uzakta olduğunu, islâmda yahûdî mesnât'ına (مُتَنَات) benzeyecek Kur'andan ayrı bir şeriat kaynağının kat'iyetle reddi sadedinde yukarıda zikredilmiş misaller açıkça göstermektedir.

42 *Kitâbu'r-Rûh*, (Haydarabâd 1318) s. 119-120:

إن الله أنزل على رسوله وَحْيَيْنِ وَأَوْجِب على عباده الايمان بهما والعمل بما
 فيهما وهما الكتاب والحكمة
 هذا أصل متفق عليه بين أهل الإسلام ولاينكره إلا من ليس منهم .